

SZENTIMREI JUDIT

SZÉKI IRATOS ÉS VARRATOS MUNKÁK

„A fonalas munkának az a kedvelése, amelyet a szolnok-dobokai Széken még napjainkban (1943 nyarán) is észlelünk — írja Palotay Gertrúd, a népi hímzések kiváló ismerője —, mind az ember ruházatára, mind pedig házának belsejére rányomja bélyegét. A faluba — vagy ahogy Széken mondják, a »városba« — érkező idegen nyomban látja, hogy a fonás-szövés ősi mesterkedése itt még virágkorát éli.”¹

Élte 1943-ban, de élte 1958-ban is, amikor a Bolyai Egyetem Kós Károly vezette kutatócsoportjához csatlakozva a széki fonalas munkákat tanulmányoztam. Ezek a szőttesek és varrottasok nem külső megrendelésre készültek, nem is idegenforgalmi nevezetességgként díszítették a széki otthonokat, hanem olyan szervesen tartoztak a székiek életéhez, ünnepeihez, hétköznapjaihoz, mint az első világháború előtt, de különösen a múlt század végén másutt is a legtöbb vidéki falusi ember életéhez.

Az utóbbi években, mióta az utak megjavultak, Szék is mágnesként kezdi vonzani, különösen Birtalan-napján² az érdeklődőket, és Széken is mind többen dolgoznak eladásra. Ez az egyébként örvendetes tény azonban, akárcsak a kalotaszegi és a torockói varrottasnál, itt sem vezetett mindig minőségi javuláshoz.

Az 58-as kutatás anyagát véve alapul, elemezem a széki varrottasokat, szép *párnacsúcsokat* és *derekaljfűtülvalókat*, melyeket a lányok és az édesanyjuk maguk varrtak, vagy legfeljebb valamelyik híres varróasszony — Dani Rózsi, Kocsis Mártonné vagy Dániel Gergely Ferencné — készített, párját 80 lejért s egy kenyérért. S akik „úgy megadták a módját”, mintha maguknak varrták volna.

Kellett a sok szép varrottas még Széken, mert ahol hagyományörzőbb volt a fiatalság, ott a pünkösdi nagytakarítás után az egész házat felöltöztették. Ahol a ház régi volt, a *cserényt* és a *hijut* letapasztották s a házat kívül-belül kékítő s mésszel lemeszelték. A házföldjét is letapasztották, sárga poronddal lehintették. Régen, nagyon régen, mint hallották az öregektől, polyvával hintették le. A főzéssel kiköltözték a nyárikonyhába, hogy kíméljék a házat. A párnákra és a derekaljra a szőttes héjat — „télbe jól vót a füstnek az is” — áthúzták varrottasokkal. Akkor a házat *kiákácozták*, zöldággal díszítették ki. Pünkösdre rakták ki a *széleskendőket* is a szegre, és tettek az asztalra cifraabroszt, amelyet egész nyáron fennhagytak. Októberben az-

¹ Palotay Gertrúd: A szolnokdobokai Szék magyar hímzései. Kolozsvár 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 179).

² Bertalan napján, a szájhagyomány szerint, 1717-ben tatár horda dúlta föl Szék városát. Ennek emlékét minden év augusztus 24-én megünneplik.

tán ismét leszedték az abroszt, átöltöztették *szóttos héj*jal a párnákat, kendőket. A leszedett varrottásokat hideg vízben áztatták, majd kimoszták és eltették télire. (Ha később mosták, a hideg „elvette a színt”.) A szóttéseket, varrottásokat *mángorolták*, kettőbe-háromba fogták, s úgy tették el.

Nagy becsülete volt a varrottásoknak Széken, s van még ma is, nem is egy házban. Nem egy asszony mutatta ottjártamkor, hogy az övé úgy van, ahogyan az édesanyja mángorolta, s majd a lánya is úgy viszi férjhez. Mert a párnák, különösen a varrottások, az élet három nagy állomásán még a legutóbbi évekig elkísérték a széki embe-
reket, asszonyokat.

Készíteni ezeket legtöbbször a lakodalomra készítették, de ott voltak a keresztelőn és a *nyújtóztatón* is. Hogyan is vihettek volna a lakodalom napján, az egész falu szeme láttára, nagyágyat párna nélkül? Két-három sorban 9—12, sőt 15 párna is került az ágyra, egyik végén *szüttes*, másik végén *varratos* párnacsúccsal a szegényebbeknek. A módosabbak minden mintából egy párt varrattak, hogy akár-melyik oldalról nézik, 12—15-féle párnacsúcsot lássanak.

1900-ban még — (Vigh Jánosné szerint; sz. 1882-ben) — a szegény árvaleány is 10—12 párnát vitt, s arra egy rend *varratos (szálánvarrott)* és *iratos* meg egy rend szóttos párnacsúcsot. Általában a szám nem nagyon változott, de a szálánvarrott párnák helyét fokozatosan elfoglalták a szabadrajzú, dús hímzésű *iratosak*. A derékaljra is régebben szálánvarrott, majd iratos *derekaljfűtülvalók* kerültek.

A keresztelőn aztán a legszebb *párnacsúcsba* teszik a gyermeket. A párnaszárát visszahajtják, s manapság a gyermeket nyakig beleeresztik pólyástul, s ráöltik, selyemrojtos fejkendővel letakarják s úgy viszik. Aztán a párnák, a pirosak, ott viritottak tavasztól ősziig a *nagyágyon* (1. ábra), s télen szép sorjában a ládában várták a nyarat. A féltettebb darabokat eltette az anya a magáéból, s így nemegyszer előfordult, hogy a leány hozományában két-három nemzedék munkája is volt. A nagyágyon egymás mellett szépen megfértek a régi szálánvarrott *vonósok* (2), *rámások* (3), *cserелеvelesek* (4), *pulykások* (5), *kicsi- és nagyfenyőágások*, *bokrosok* (6), régi iratos *szekfűsökkel* (7), *tulipántosokkal* (8) vagy *komlós derekaljfűtülvalókkal* (9) s mellettük az újabb *poharasak* (10), *almás* és újabb *pávás* (11) párnacsúcsok. A párnát, legyen az szóttos vagy varrottas, mindaddig vihette a leány, amíg a fejtője szép piros volt: „addig szíp, ha meghagyul, befogják viselni”.

Piros párna kerül a *nyújtóztatóra* is, ha fiatal hal meg. S piros a három *széleskendő* is, amelyeket átvetnek a koporsó alatt, s ezeket fogva viszik a bokrétás legények a koporsót, s a fehér kötényes leányok hajadonfőn, kibontott hajjal kísérik. Piros varrottas párna kerül a koporsóba, a halott feje alá. Szerencsére fiatalok mind ritkábban halnak meg, a piros párnákat férjhez viszik a leányok. Nagyágyat nem mindenütt vetnek már, de a mai fekvőhelyen is jól mutat az iratos párna.

Ha a leány, a leányok elkerülnek a háztól, az anya már nem sző, nem varr magának piros párnát, csak sötétkéket, legkevesebb kettőt, hogy legyen neki s az urának majd a koporsóba.

Dániel Gergely Ferencné Sipos Rózsi híres varróasszony 1929-ben két rendbéli párnát készített magának: tíz pirosat és tíz kéket. Mintáit régi varrottasokból rakta össze. Idős emberek ravatalára ő szokta kölcsönadni, mert nem mindenkinek van sötétkék szőttese, hát még varrottasa egy nyújtóztatóra való.

Csorba Samu temetésén, 1958-ban láttam először széki ravatalt. Csodálatos volt. Ahogyan együtt él, együtt vigad a sok piros szőttes és varrottas kendő, párna, abrosz a lakodalmi néppel, olyan megrendítő a sötétkék párnákkal magasra emelt koporsó. Kerekes-kereken a *kötéses lepedők* a földet érik, melyeket a kék *fűtülvalós surgyé* köré akasztanak. Tulajdonképpen azon van az öt párna, két-két végén sötétkék szőttes vagy varrottas csúcsokkal. S a három szélesen kihímzett vagy szőtt *széleskendő* a koporsó alatt. Mikor azzal a három pár férfi megindul hajadonfőn, megáll az emberben a lélegzet. A koporsó két végén is kicsüng a széleskendő vége — az ember, asszonya kezemunkáján, párnáján fekszik a sírban is.

*

A széki varrottasok kezdetéről semmi biztosat nem tudunk. Hogy varrni varrtak a színes fejtő megjelenése előtt is, az valószínű. A már alsóruhává alakult kenderszőttesek s az azokon levő fehér és apró fekete *kézelő* és *gallér cifrák* arról tanúskodnak, hogy a falu asszonynepe házfönésű kender- és lencérnával is a legváltozatosabb hímzés-módokat tudta előállítani. Azokat sajnos az idő és a föld elnyelte. Régen az *inneplő* ingeket szürke lencérnával varrták. Az öregeknek a fehérített kendercérnát meghúzták viasszal, így „egy kicsit sárgább lett, jó volt úgy is”. Az általam ismert legrégebbi évszámú darabok és az adatközlők emlékezete nem nyúlik vissza a múlt század közepén túl. Egyhangúlag úgy emlékeznek, hogy *szálán* már nagyanyáik is varrtak. Varrtak előbb szép *kender-*, majd *fonalasvászonra*. A 90-es években már tiszta gyolcsvászonra is dolgoztak.

Széken csak *piras* és *kik* fejtőt használtak. A helyi ruhásboltból vásárolták. Egy *kaláb* (láb) fejtőben 20 matring volt, egy matring fejtő egy szövő cső. *Piras fejtő*ket mind csak fiataloknak készítettek, *kik fejtőt* az öregeknek, akik már férjhez adták a lányukat. Tamás Róza 1890-ben ezt a szép *komlós derekaljfűtülvalót* (9. ábra) gyapotvászonra kék fejtővel varrta édesanyjának, Tamás Józsefné Kapusi Sárának. Csak a kicsi rózsák közepébe varrt egy kevés pirosat. Régen varrták így is: a fiataloknak piros alapon kevés kék, az idősebbeknek kék alapon kevés pirossal.

A szálánvarrott hímzéseknek — első látásra — nincs meg az a határozott helyi jellege, mint a szabadrajzúnak. A környező Mezőség, például Vajdakamarás hímzései határozottabb, tagoltabb vonalúak; ezzel szemben a széki nagyoltabb öltésű és az egész díszített felület betöltése (2.), s nem az egyes díszítmények kihangsúlyozása az első-

rendű cél. Bár Erdély és a Részek valamennyi szálánvarrott hímzése alapján véve ugyanazzal a technikával készült, de mert a székiek a vastagabb szálú vászonból négy, a tömöttebb, vékony szálú vászonból öt, sőt hat szálát is vettek a tűre, ezért mintáik elnagyoltabbak, mint a mezőségi és székelyföldi társaik, nem is beszélve a száröltéssel lekerekített hasonló szilágysági varrottasokról. Különösen a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben készültek hasonlóan a torockói-akhoz, anélkül azonban, hogy a vászonból kidomborodnának a minták.

Vastagabb szállal és elnagyoltabb öltéssel (9) készültek a múlt század folyamán az *iratos*, a szabadrajzú párnák és *derekaljfűtük* is; Kocsis Mártonné fel is emlegette, hogy édesanyja, Tamás Róza még húsz szálát fűzött a tűbe, ő hat, legtöbb nyolcat, s aprón ölti. Igaz, a régiek nem húzták a vásznat ráára, de most, amilyen vékony, ha nem feszítik ki, nem tudják olyan szép aprón „megőteni”.

A székiek azt tartják, hogy a múlt században nem járta olyan sok minta még a szálánvarrottakból sem. Dani Rózsi szerint (sz. 1886-ban): „régén tanították az iskolában is a keresztszemest, a *sinyorost* (a szálánvarrást), a *bokrosat*, a *cserелеveleset*, a *csillagost*, a *rámást*”. Igen, ezeket a mintákat Erdély-szerte megtalálhatjuk, de ezek is teljesen hozzáalakultak a helyi hagyományokhoz.

Mikor Dani Rózsi kezdte a varrást, még a múlt század végén, csak a „*nagytulipántost* és a *pávást* varrták”. Kocsis Mártonné szerint az ő édesanyja, Tamás Róza már az 1890-es években varrta a *komlóst* (9), a *szekfűst* (7) és a *borított tulipántost*, de ezeket ma már nemigen varrják. Dániel Gergely Ferencné (sz. 1914-ben) szerint régebbi minták a *pávás* (11), a *tulipános* (8), a *szekfűs* (7), a *bokros*, a *gyertyás* és a *komlós* (9). Ezek a legrégebbi minták, csak módosítva vannak. „Már a nagyanyámék is varrták, csak ők olyan igazi durván, vastagabb cérnával, nagyobb ötéssel (9). Varrták a szálánvarrottat is, s az írás után is.”

Dani Rózsi úgy tudja, hogy a szálánvarrottásokat ő kezdte írás után varrni. 1906-ban ment férjhez, s azóta „mindig varrta”. Legelőbb varrta a *cserелеvest*, egy tölgyfalevélről „írta” le magának. Aztán varrták mások is, varrták a *fenyőágas*, a *bokros* (6), de még a *vonós* mintát is (2). *Iratos* változatát lásd Palotay i.m.

Varrni majd mindenki varrt a faluban, de „írni” már kevesebben tudták ezeket a mintákat. Minden időben voltak a faluban megbecsült varró- és íróasszonyok. Kocsis Mártonné például (1914) édesanyja, a híres varróasszony halála óta, bár alig volt még kilencéves, „mindig varr”. Leánykorában is sokat dolgozott másnak; volt olyan, akinek egymás után negyven párnacsúpot is készített. Ő már csak írás után dolgozott, mert ez sokkal hamarabb ment. Egy párat kivarrt egy hét alatt, a szálánvarrottásokat pedig két-három hétig is öltögette.

A varrás rendszeren egy arasz (20 cm széles), azon kívül a *csipke* vagy *kicsi széle* (mesterke). Az 50-es évek végén ahány cm hosszú volt, annyi lejt fizettek darabjáért, s három lejért rajzolta meg. Csak a körvonalakat rajzolta.

Érdekes, hogy míg a torockóiak indigóval másolják a mintát, a kalotaszegiek egykor koromlébe mártott lúdtollal, később kékítőbe mártott üvegtollal *írták* szabadkézzel egyenesen a vászonra, a székiek *gyapotpapír* (ebben árulták régen a csomag gyapotot) vagy vékony karton minták után rajzolnak. A rára felfeszített vászon alá könyvet vagy kicsi lapítót tesznek, s a kivágott sablonokat — csak a fő mintákat — ácsceruzával rajzolják körül. Így a *komlós* mintához elegendő egy 3 cm átmérőjű karika, a virágok közepéhez, s a gyakorlott varrőasszony már rajz nélkül hozzávarrja a középső virágok négy nagy *cakkenét* s a szélsők apró *recéit*. A kevésbé gyakorlott kéznek még azokat is hozzá *írják*, meg a *bogyókat* s a *szárákat*, *leveleket*. Az egyes minták a helynek megfelelően aztán kisebbednek vagy nagyobbodnak, esetleg más mintaelemekkel gazdagodnak. Így Palotay csak ennek a komlós mintának hét különböző változatát közli. Szemmel láthatólag az író- és varrőasszony mindeniken változtatott, a helynek s az egyéni ízlésnek megfelelően.

De vannak a mintás dobozban *kicsi* és nagy *tulipántok*, *poharak*, *virágok*, *pávák*, melyek első látásra nagyon emlékeztetnek a vistai bútorfestők háború előtti sablonjaira. Ezeket legtöbbször a középső minták rajzolásához használják, de például a *pávásnak* a *csipkéjére* a kicsi pávákat is minta után *írják*. Mert mindenik mintának megvan a maga *csipkéje*, legalábbis Kocsis Mártonnénál meg. A *pávásnak* a kicsi páva, a *régi tulipántosnak* (8) a kicsi tulipán, a *komlós*nak kicsi virágok (9). A *gyertyás* az egyetlen, amelyiknek nincs *csipkéje*, mostanában nem is nagyon varrják.

A széki iratos alapöltése a száröltés, a *tőtés*, ezzel előbb a formáját körülvarrják (2), majd a nagy felületeket ferde *lapasóttéssel* (3). Mindig szembehaladnak. A *szárákat* (4), a páva *farkát* (5) és a *sinorját* (régen az egészet) *hajfonatosan* varrják. A virágok közepén a szálatat átkötik keresztbe, hosszába, és sokszor tarka keresztzszemmel fogják le (4). A *bimbóknál* a közepére öltenek két nagyobb öltést, majd a széle felé mind kisebbet. *Libaláb* jön a páva *mejjire* (5), az apró *tulipántos* vagy *szekefűs* nagy mintája köré.

„Rendesen megy körbe, mint a száröltés, a sarkoknál visszaölt. Mindig kívülről ölt, ahogy elkezdte. Nem szabad megcserélni. A második sorral visszafordul, pontosan a nyomába ölt. Mindig szembe kell menni a *lapasóttéssel*. A középfeli egyre aprósodik.”

Szék „városában”, mint látjuk, még ma is élnek a varrás mesterségének íratlan törvényei, s nemcsak eladásra, de a maguk gyönyörűségére is dolgoznak. Ahogyan a viseletükhöz ragaszkodnak idősek és fiatalok egyaránt, éppen úgy a szövés és varrás mesterségéhez is. Széken nem az idegenforgalom megélénkülésének köszönhetjük, s nem is a külső érdeklődőknek. Élnek, élnek itt az emberek a maguk közösségi életét. Dolgoznak becsülettel a mezőn, otthon és városokban. De azt, hogy székiek, azt egy percig sem felejtik, sem a fiatal lányok, sem a legények. Vasárnap nemcsak az öregasszonyok ülnek ki a maguk öreges viseletében, de piroslik a hely Szék piacán a fiatalok piros-fekete virágos vagy kockás *fersingjétől*, *ruhájától*, s messze virí-

tanak a fehér ingek. Kolozsvár-Napocában is nemegyszer gyönyörködhetünk a posta háta mögött a széki leányok és legények sajátos viseletében.

Abban a faluban, ahol az iskolás gyermekek, hála a hozzáértő és érdeklődő tanári és tanítói karnak, olyan érdeklődéssel fordulnak a saját viseletük és hagyományaik felé, minden reményünk megvan arra, hogy nem viszik az idős varróasszonyok sírba a tudományukat, hanem annak minden mesterségbeli fortélyát átadják unokáiknak, dédunokáiknak. Hogy aztán ők a mai életüknek megfelelően minél szervezettebben építsék bele saját és mindnyájunk falusi vagy városi otthonába.